

Ж.С.МИЛЛИЙН УТИЛИТАРИСТ ҮЗЭЛ, ТҮҮНИЙ ОНЦЛОГ

Профессор Р.Дарьхүү – МУИС-ийн ШУС-ийн Философи, шашин судлалын тэнхим
Магистрант Г.Удвал - МУИС-ийн “Байгаль-эх” Ахлах сургуулийн багш

Түлхүүр үг: ашиг тус, аз жаргал, ёс суртахууны сонголт, сэтгэл ханамж, тэгш байдал, шударга ёс, чөлөөт байдал

Товч утга: Философи, ёс зүйн сэтгэлгээний чухал сэдвийн нэг бол хүний бүх үйлдэл, үйл ажиллагаа өөртөө болон өрөөл бусдад ашиг тус өгч, улмаар сэтгэл хангалуун бөгөөд аз жаргалтай амьдрах тухай асуудал билээ. Энэ асуудлыг нарийвчлан философи-ёс зүйн үүднээс гүнзгий судалж боловсруулсан философичдын нэг бол Ж.С.Милль юм. Энэхүү өгүүлэлдээ түүний боловсруулсан утилитарист үзлийн гол агуулга, онцлогийн талаар өгүүлсэн болно.

Утилитари үзэл хэдийгээр олон зуун жилийн түүхтэй боловч XIX зуунаас л бие даасан үзэл баримтлал болж төлөвшсөн агаад төлөвшилийнхөө явцад хэд хэдэн элементийг өөртөө агуулах болжээ. Энэхүү үзлийн элементүүдийг нарийвчлан судлах нь утилитари үзлийг буруугаар ойлгох, түүнийг буруугаар тайлбарлах зэрэг төөрөгдлөөс сэргийлдэг.

Утилитари үзэл нь дараах элементүүдийг өөртөө агуулдаг бөгөөд эдгээр элементийн нийлбэр л энэ үзлийн үндэс суурь болохоос биш, аль нэг нь эсвэл зарим хагас нь түүнийг бүрэн бөгөөд үнэн зөвөөр илэрхийлж чадахгүй. Үүнд: аз жаргал, ашиг тус, ёс суртахууны сонголт, сэтгэл ханамж, тэгш байдал, шударга ёс, чөлөөт байдал эдгээр болно.

Бүх хүн амьдралдаа сэтгэл хангалуун байхыг хүсдэг. Аз жаргал болон ашиг тус нь бидний сэтгэл ханамжаар тодорхойлогддог. Бидний хийж буй үйлдэл, үйл ажиллагаа өөртөө болон бусдад хэр зэрэг сэтгэл ханамж өгч, хэр ашиг тустай, үр дүнтэй байгаа бол? Бидний үйлдэл болгон маань өөртөө болон өрөөл бусдад ашиг тустай бөгөөд үр дүнтэй байж чадаж байна уу? Бидний хийж буй үйл бусдад ашиг тус хүргэхээсээ илүү бусдад хор хохирол учруулж байгаа зүйл их байх шиг санагдаж байна.

Гэвч өнөөдөр ч гэсэн ашиг тус гэж чухам юу вэ? Түүний гол утга учир юунд орших вэ? Ашиг тусыг тодорхойлогч гол шинж нь юу вэ? Хүн өөрийн үйлдэл, үйл ажиллагаандаа яагаад ашиг тусыг чухалчлах ёстой вэ? Ашиг тусын үнэ цэнэ юунд орших вэ? зэрэг олон асуудлын хариулт тийм ч тодорхой бус байгаа болно. Эдгээр асуудалд илүү оновчтой хариултыг бид утилитарист үзлээс олж мэдэх бололцоотой юм.

Өнөөгийн манай нийгмийн бодит амьдрал биднээс ашиг тусыг хүний амьдралын нэг суурь хэрэгцээ, ёс суртахуунлаг үйлдэл болох талаас зөв ойлгож, судлахыг шаардаж байна. Учир нь орчин үеийн нийгмийг доройтлоос аврах нэг гол арга бол ашиг тус болон хуваарилалтын шударга ёсны талаарх философи, ёс зүйн сургалт, судалгааны ажлыг улам өргөжүүлэн, гүнзгийрүүлж, улмаар ёс суртахуунлаг иргэдийг төлөвшүүлэх явдал юм.

Манай улсад сүүлийн жилүүдэд философи, ёс зүйн ном, сурах бичиг, судалгааны бүтээл олон хэвлэгдэж, нийтийн хүртээл болсоор байгаа билээ. Гэвч тэдгээр бүтээлд Ж.С.Миллийн утилитарист үзэл баримтлалыг тусгайлан нарийвчлан судалж, шүүн шинжилсэн зүйл бага байгаа болно.

Харин гадаадын олон улс оронд эрдэмтэн судлаачид энэ талаар нарийвчлан шинжилсэн судалгааны ажлыг олноор хийсээр байгаа явдал бол ашиг тусын тухай асуудал өнөө хэр

философи, ёс зүйн талаарх судалгааны чухал сэдвийн нэг хэвээр байгааг илэрхийлж байна. Өөрөөр хэлбэл, энэ талаарх судалгааны ажлууд шинэ шатанд хийгдсээр байгаа болно.

Манай улсад энэ асуудлаарх судалгааны ажил эхлэлийн шатанд байна. Тухайлбал, философи, ёс зүйн сурах бичгүүд¹, Б.Ган-Өлзий “Шударга ёсны эш онол” зэрэг бүтээлд товчхон дурьдсан байна. Эдгээр гадаад, дотоодын эрдэмтэдийн судалгааны бүтээл нь энэ илтгэлийг бичихэд онол-арга зүйн үндэс болсон билээ.

Энэхүү өгүүлэлдээ бид Ж.С.Миллийн утилитарист үзэл баримтлалыг шүүн шинжлэж, түүний орчин үеийн ач холбогдлыг тодорхойлохыг зорилго болгов.

Утилитаризм хэмээх нэр томъёо нь латин хэлний *utilitas* буюу ашиг тус гэсэн утгатай үгнээс гаралтай юм. Ашиг тус бол хувь хүний ёс суртахууны сонголттой холбоотой ойлголт юм.

Утилитарист үзэл нь хүн төрөлхтний философи, ёс зүйн сэтгэлгээний түүхэнд чухал байр эзэлдэг бөгөөд Эпикур, Д.Юм, И.Бэнтам, Ж.С.Милль зэрэг олон философич энэ талаар судалсан буй.

Философийн түүхэнд ашиг тус хэмээх ойлголтыг янз бүрээр тайлбарлаж ирсэн юм. Тухайлбал, Күнз “Шүүмжлэл, өгүүлэл”² зохиолдоо: “Амьдрал ахархан учраас түүнээс аль болох их жаргалыг салгаж ав. Баян чинээлэг хийгээд хэргэм зэрэг нь хүмүүний хүсэх зүйл мөн. Харин түүнийг голч шударгаар эс олвоос эрдэмт сайдад ч эс хүртюү. Ядуу зүдүү нь хүмүүний жигших зүйл мөн. Харин түүнийг голч шударгаар эс гээвээс эрдэмт сайдад ч эс салъю. Ашиг хонжоо бодож, аливаа хэргийг үйлдвээс олны хорслыг өөртөө хураах бөлгөө. Хүн ямар нэг ашиг хонжоо бодолгүйгээр зөв гэсэн зүйлээ л хийх ёстой. Нэгэнт зөв замаар яваа болохоор ялагдал хүлээсэн ч зовох зүйлгүй аз жаргалтай байж болно” гэжээ.

Сократ “Сайн үйл бол мэдлэг мөн. Сайн сайхан байдал нь ашигтай юмыг таниж мэдэх явдал юм. Нэг хүнд ашигтай юм нөгөө хүнд хортой байж болно” гэжээ.

Аристотелийн үзлээр, “Ашиг хонжоо олох гэж өөрийнхөө л төлөө бүхнийг хийдэг тэр хүн аминч хүн.... Ашиг бол хувьсамтгай шинжтэй”³.

Моистуудын үзлээр, “Хүний үйл ажиллагааны зорилго нь ашиг олж, хохирлоос зайлсхийхэд оршино. Шударга ёс нь ашигтайг үйлдэхэд оршино”⁴.

Прагматистуудын үзлээр, “Ашиг нь хүмүүс өөрсдийн зорилгоо ёс суртахууны зарчимд нийцүүлэн биелүүлсний үр дүн юм”. Иймд ашиг нь иргэдээс ёс суртахууны өндөр үүрэг, хариуцлага шаарддаг. Аливаа үйлдэл үйл ажиллагаа амьдралд ашиг тус өгсөнөөрөө л үнэ цэнэтэй байдаг.

И.Бэнтам хэлэхдээ: “Ашиг тус бол хүсэл сонирхлыг нь хамгаалж байгаа талдаа сайн үйл, баяр баясгалан, аз жаргал авчрах, эсвэл тэдэнд тохиолдох хор уршиг, зовлон, гай түйтгэр, муу үйлээс урьдчилан сэргийлэх эрмэлзэлтэй байх чанар юм”⁵ гэжээ. И.Бэнтамын үндэслэл дэх шийдвэрлэх алхам нь хувь хүний эдэлж байгаа баяр жаргал ба зовлон зүдгүүрийн нийлбэрээс нийгмийн бүх гишүүдийн нийтдээ эдэлж байгаа баяр жаргал ба зовлон зүдгүүрийн нийлбэрт шилжих явдал мөн. Энэ алхам зан үйлийн зарчмыг онолоос нь ялган салгах боломжийг түүнд олгожээ.

Түүний агуулга нь тухайн хүн ямарч үйлдэл хийсэн гэсэн тэр нь хүмүүсийн амьдралд

¹ Д.Тунгалаг. Ёс зүй. УБ., 2002. М.Золзаяа. Ёс зүй. УБ., 2005.2008. П.Наранцэцэг. Бизнесийн ёс зүй. УБ., 2005. Ц.Гомбосүрэн. Ёс зүй. УБ., 2008. М.Золзаяа. Д.Оюунгэрэл. Ёс зүй. УБ., 2010. Г.Бямбажав. Ёс зүй. УБ., 2010. Мэргэжлийн ба хэрэглээний ёс зүй. УБ., 2007, 2013. Ч.Баярчимэг. М.Золзаяа. Д.Оюунгэрэл. Бизнесийн ёс зүй. УБ., 2013 г.м

²Күнз. Шүүмжлэл, өгүүлэл. Орч. М.Чимэдцэеэ. УБ., 2004. 39 дэх тал

³Аристотель. Дээд суртахуун. УБ., 2006. 116 дахь тал

⁴Фэн Ю Лань. Хятадын философийн товч түүх. Орч. Ү.Нямдорж. УБ., 2003.

⁵Ч.Баярчимэг. М.Золзаяа. Д.Оюунгэрэл. Бизнесийн ёс зүй. УБ., 2013

үр дагавраа зайлшгүй өгдөг. Утилитаризм анхнаасаа л хамгийн шилдэг нийгмийн байгууллыг сонгон олох шалгуур “welfare” буюу сайн сайхан байдал гэдэг үгнээс үүдэлтэй ба нийгмийн болон улс төрийн ухаалаг үйлдлийн шалгуур консеквенциализм английн “consequences” буюу үр дагавар гэсэн үгнээс гаралтай гэсэн 2 нийтлэг үндэслэлд тохируулан шударга ёсны асуудлыг цааш шийдэх учиртай байв. Энэ үзлээр, хамгийн олон хүний хамгийн их аз жаргалыг хангаж чадах байхуйцаар нийгмийн баялгийг хувиарлах ёстой ажээ.

Жон Стюарт Милль (John Stuart Mill, 1806-1873) бол утилитари үзлийн сонгодог төлөөлөгч юм. Тэрээр хувь хүний ёс суртахууны сонголт, аз жаргал, ашиг тус, сэтгэл ханамж, чөлөөт байдал, улс төр, нийгмийн өөрчлөлт, шинэчлэлтийн талаар бүтээлүүддээ тайлбарлаж байв.

Тэрээр үг хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх, эрх чөлөөг шударга ёсонд хүрэх хамгийн чухал арга зам гэж үзжээ. Түүний үзлээр, чөлөөт сонгуулиар байгуулагдсан засаг төр нь хувь хүний чөлөөт байдалд хамгийн ээлтэй байдаг байна.

XIX зууны философич Ж.С.Миллийн утилитарист үзэл нь орчин үеийн эдийн засаг, улс төр, философи, ёс зүйн хөгжилд хүчтэй нөлөөлсөн билээ. Түүний гол бүтээлүүд: “Утилитаризм”, “Чөлөөт байдлын тухай”, “Улс төрийн эдийн засгийн зарчмууд”, “Логикийн систем” зэрэг болно.

Түүний эцэг Жэймс Милль нь түүнийг гурван настайгаас нь грек хэл судлуулан, янз бүрийн шинжлэх ухаанаар хичээллүүлж байв. Хожим нь тэрээр надад хүүхэд нас гэж байгаагүй, би хэзээ ч крикет (Английн спорт тоглоом) тоглож үзээгүй хэмээн бичсэн байдаг. Магадгүй, энэ бүхэн нь түүнийг чөлөөт байдлын тухай нухацтай авч үзэхэд хүргэсэн байж ч болох юм.

Английн философич Ж.С.Милль нь утилитаризмыг бие даасан онол болгон хөгжүүлсэн бөгөөд тэрээр “Утилитаризм”⁶ нэртэй бүтээл бичжээ. Тэрээр энэхүү бүтээлдээ аз жаргал, ашиг тус, ёс суртахууны сонголт, сэтгэл ханамж, чөлөөт байдал, хуваарилалтын шударга ёсны тухай өгүүлжээ.

Ж.С.Миллийн утилитарист ёс зүйн үндсэн зарчим бол ашиг тусын зарчим юм. Ашиг тусын зарчмын агуулга ба утга учир нь аз жаргал, харин аз жаргал нь сэтгэл ханамж авах явдал төдийгүй оюун санааны эерэг төлөв байдал юм.

Нийгмийн хөгжил дэвшлийн тухай Ж.С.Миллийн үзэл нь түүний утилитарист үзэлтэй шууд холбоотой юм. Түүний үзлээр, нийгмийн хөгжил бол ёс суртахуунлаг, оюунлаг удирдагчдаас ихээхэн хамаарна. Тэгвэл оюунлаг, ёс суртахуунлаг хувь хүн нь ёс суртахууны чөлөөт байдлын үндсэн дээр төлөвшдөг. Иймд хувь хүний ёс суртахууны чөлөөт байдал бол түүний хөгжил дэвшлийн зайлшгүй нөхцөл мөн.

Нийгмийн хөгжил бол шинэ үзэл санаанаас хамаардаг, гэхдээ тухайн шинэ үзэл санаа нь хуучин хүлээн зөвшөөрөгдөж байсан үзэл санаанаас уламжлалтай байдаг. Гэхдээ Ж.С.Миллийн хувьд шинэ үзэл санаа, шинэ ёс суртахуун бол хуучныхаа жирийн үргэлжлэл төдий зүйл биш. Учир нь шинэ үзэл санаа бол хэд хэдэн хувилбар бүхий байж, тэдгээрээс хийсэн сонголт чөлөөт байдлын зарчимд нийцэж байлаа ч гэсэн хамгийн гол нь шинэ нийгмийн тогтворт байдлын үндэс болж байх ёстой.

Ж.С.Миллийн үзлээр, хувь хүн ёс суртахууны сонголтоо утилитаризмд үндэслэн хийх хэрэгтэй. Тэгж чадвал илүү үр ашигтай байх болно. Түүний хувьд утилитаризм бол “... зан суртахууны үндэслэгээ нь ашиг тус буюу аль болох их аз жаргалтай байх зарчим мөн хэмээн зөвшөөрч, хувь хүний үйлдлийг аз жаргалд холбогдох харьцааны үүднээс үнэлдэг юм. Түүний утилитарист үзлийн гол баримтлал бол тухайн хүний аз жаргал руу

⁶ Милль Дж. С. Утилитарианизм. О свободе: 3-е изд. СПб., 1900

хөтөлдөг үйлдлийг сайн, харин аз жаргалгүй рүү хөтөлдөг үйлдлийг муу хэмээх үзэл баримтлал мөн.

Түүний үзлээр, «аз жаргал» бол сэтгэл ханамжтай байх ба зовлон амсахгүй байхыг илэрхийлдэг. Харин «аз жаргалгүй» нь зовлон, сэтгэл ханамжгүй байхыг илэрхийлдэг. Тэрээр “Хүний нийгэм бол илүү дээд иргэншилд очих, дээд зэргийн сэтгэл ханамжийг эдлэх хүслийг агуулж байдаг. Дээд зэргийн сэтгэл ханамжийг хайх нь угтаа нийгмийг улам боловсронгуй болгоход чиглэгдэж байдаг. Дээд зэргийн сэтгэл ханамж нь хувь хүний чөлөөт байдлыг шаардаж байдаг бөгөөд чөлөөт нийгэм л иргэншиж чадна”⁷ гэсэн дүгнэлт хийжээ.

Улмаар Ж.С.Милль энэхүү утилитарист зарчмаа нийгмийн хөгжил дэвшлийн тухай үзэлтэйгээ уялдуулах замаар улс төрийн философи үзлээ боловсруулжээ. Түүний үзлээр, “Нийгмийн хөгжилд засгийн газар онцгой үүрэгтэй байх ёстой. Учир нь ашиг тустай үйлдэл бол зөвхөн хувь хүнд биш, харин олон хүмүүст, улмаар нийт нийгмийн хүмүүс хамтаар амьдарч зорилгоо биелүүлэх явцдаа өөр, шинэ сэтгэл ханамж руу тэмүүлж байдаг нийгмийн гишүүдэд аз жаргал өгч байх ёстой. Тиймээс засгийн газар нь зөвхөн иргэдийн хүсэл таашаалыг өдөөгөөд зогсохгүй, харин дээд сэтгэл ханамжийг хайхад, өөрөөр хэлбэл нийт иргэдээ боловсруулахад чухал үйл ажиллагаа явуулж, үүндээ хариуцлага хүлээдэг байх ёстой. Тийнхүү ёс суртахууны боловсрол бол зөвхөн хувь хүмүүсийн биш, бас засгийн газрын үйл хэрэг юм. Сайн нийгмийн хариуцлага нь хүмүүст ёс суртахууны боловсрол олгож, хувь хүнийг зөвхөн сэтгэл ханамж хайгч амьтан төдий бус, харин дэвшилд хүрэгч болоход туслах ёстой”⁸. Түүний энэхүү үзэл нь зарим талаар шүүмжлэлд өрдөг.

Тийнхүү Ж.С.Миллийн хувьд хувь хүн бол сайтар зохион байгуулагдсан нийгэм дэх сайтар боловсорсон хүн болж хөгжин дэвших ёстой. Тэгж боловсорсон хүн бол бусаддаа үлгэр жишээ, загвар болдог зөвхөн хувь хүн төдий биш, харин өөрийнхөө хөгжлөөр бусад хүн дэвших нөхцлийг бүрдүүлдэг тийм ёс суртахууны хувьд төлөвшсөн хүн байх аж. Хүний хөгжил хангагдсанаар тэд идэвх санаачлагатай, төрийн хуулийг сохроор дагах байдлаас ангижирсан байж чаддаг гэсэн санааг Ж.С.Милль утилитарист онолдоо дэвшүүлсэн билээ.

“Хариуцлагатай засгийн газар, шинжлэх ухааны мэдлэг хоёр бол орчин үеийн иргэншлийн гол шинж мөн” гэж Ж.С.Милль үзжээ. Иймээс тэрээр “нийгмийн урагшлах хөдөлгөөн ардчиллаас, илүү сайн ардчилалд, илүү тэгш байдалд чиглэдэг” гэсэн францын философич А.Токвиллийн үзлийг дэмжсэн юм.

Тэгш байдал, шударга ёс нь Ж.С.Миллийн утилитарист үзэлд чухал байр суурь эзэлдэг. Тэгш байдал, шударга ёс хоёр бол чөлөөт байдал, оюун ухаан зэргээс илүүтэй байж цаашдын дэвшилд хүргэнэ гэж Ж.С.Милль үзжээ.

Ж.С.Миллийн үзлээр, чөлөөт байдал бол тэгш байдал, шударга ёс тогтоох гарцаагүй нөхцөл мөн. Шударга ёс нь хувь хүний чөлөөт байдлыг шаардаж, нөгөөтэйгүүр аливаа хориг, хязгаарлалтаас хувь хүнийг чөлөөлөх явдал юм. Ийнхүү түүний гол гавьяа бол хуваарилалтын шударга ёсны онолыг боловсруулж өгсөн явдал юм.

Ж.С.Миллийн хувьд нийгмийн дэвшлийг хангахад хувь хүний чөлөөт байдлыг дээдлэх нь чухал байдаг. Түүний үзлээр, “Иргэншсэн нийгэмд хувь хүн өөрийн сонирхлын дагуу чөлөөтэй, өөрийгөө хөгжүүлэх үйл явцын чухал нөхцөл бол боловсрол мөн. Гэхдээ боловсрол бол хувь хүний хөгжлийн төдийгүй, нийт нийгмийн дэвшлийн нөхцөл юм. Тийм учраас боловсрол бол засгийн газрын бас нэг чухал үүрэг хариуцлага болж байх

⁷ Милль Дж. С. Утилитарианизм. О свободе: 3-е изд. СПб., 1900

⁸ Б.Мөнхжавхлан. Нийгмийн философийн салбар дахь Ж.С.Миллийн үзлийн онцлог- “Философи, шашин судлал”. Эрдэм шинжилгээний бичиг. УБ., № 336 /XI/. 2010 /дам ишлэв/

ёстой”⁹.

Түүний утилитари улс төрийн философи нь хувь хүний чөлөөт байдлыг хувийн ба нийтийн аз жаргалын гол нөхцөл хэмээн үздэг. “Чөлөөт байдлын гол зарчим бол засгийн газар, хувь хүн аль аль нь үзэл санаагаа чөлөөтэй илэрхийлэх, үйлдэл хийх боломж мөн боловч энэхүү зарчмыг нийгмийн аюулгүй байдлын төлөө хязгаарлах шаардлага бас бий” гэж Ж.С.Милль үзсэн юм. Гэхдээ ийм хязгаарлалт, хяналт нь хувь хүмүүс бие биедээ хөнөөл, хохирол учруулахаас хамгаалж буй хэрэг билээ.

Түүний хувьд хувь хүн бол нийтийн өмнө тодорхой хариуцлага хүлээсэн боловсролтой иргэд мөн. “Гэхдээ засгийн газрын хяналт, хязгаарлалт ихэсвэл хувь хүний чөлөөт байдалд харш” гэж Ж.С.Милль үзжээ.

Ж.С.Милль олонхийн дарангуйллыг зогсоох тухай үзэл санааг зоригтой дэвшүүлэн тавьсан явдал нь үр дүнгээсээ үл шалтгаалан ач холбогдолтой байсныг тэмдэглэх нь зүйтэй юм. Ж.С.Миллийн эл санааг цаашид арай өөр замаар хөгжүүлэгчдийн үзлээр, нэг талаас аль ч ардчилсан тогтолцоонд арьс өнгө, үндэс угсаа, хэл соёл, шашин шүтлэгээрээ байнга цөөнх болж байдаг хүмүүс байна.

Нөгөө талаас тодорхой цөөнхөөс ямар нэгэн асуудлыг чухал хэмээн үзэж, тэдний хувьд олонхийн шийдвэрт нөлөөлөх чадваргүй байх нь хожим олонхийн нэг хэсэг болох эсхүл өөр асуудал дээр олонх боллоо ч гэсэн хэзээ ч нөхөгдөхөөргүй хохирол амсаж болно. Яг ийм тохиолдолд бидний харилцан солигдох зарчим утгаа алддаг байна.

Ийнхүү цөөнхийн эрхийг хамгаалахын тулд үндсэн хуулийн арга хэрэгслийг ашиглах ёстой бөгөөд энд тухайн цөөнхийн гишүүдийнх нь тооноос хамаарч хувь тэнцүүлсэн хэмжээний асуудлыг засгийн газар болон төрийн бусад байгууллагад хуваарилах, амин чухал ашиг сонирхолд нь халдаж аюул учруулахуйц хуульд хориг тавих, дотоод асуудлаа бие даан шийдвэрлэхэд нь зориулж тодорхой хэмжээний өөртөө засах эрх олгох зэргийг багтаадаг.

Ж.С.Миллийн утилитарист үзлийн онцлог нь хуваарилалтын шударга ёсны зарчмыг нийгмийн шударга ёсны дээд зарчим болгон дэвшүүлж, улмаар хувь хүн ч гэсэн, төр засаг ч гэсэн, ер нь хэн боловч хэзээ ямагт аль болох олон хүмүүст аль болох их баяр жаргал эдлүүлэхийг эрмэлзэх ёстой хэмээн үздэгт оршино. Ж.С.Миллийн утилитарист үзэл нь хүмүүнлэг иргэний ардчилсан нийгмийг байгуулахад баримталбал зохих үзлийн нэг бөгөөд орчин үеийн нийгмийн философи болон ёс зүйн сэтгэлгээнд чухал нөлөө үзүүлжээ.

НОМ ЗҮЙ

- Ч.Баярчимэг, М.Золзаяа, Д.Оюунгэрэл. Бизнесийн ёс зүй. УБ., 2013
- Вольф. Философийн тухай. УБ., 2002
- Ч.Ган-Өлзий. Шударга ёсны эш онол. УБ., 2012
- М.Золзаяа. Ёс зүй. УБ., 2008.
- Б.Мөнхжавхлан. Нийгмийн философийн салбар дахь Ж.С.Миллийн үзлийн онцлог- “Философи, шашин судлал”. Эрдэм шинжилгээний бичиг. УБ., № 336 / XI/. 2010
- Мэргэжлийн ба хэрэглээний ёс зүй. УБ., 2007, 2013
- Bentham, Jeremy (January 2009). An Introduction to the Principles of Morals and

⁹ .Мөнхжавхлан. Нийгмийн философийн салбар дахь Ж.С.Миллийн үзлийн онцлог- “Философи, шашин судлал”. Эрдэм шинжилгээний бичиг. УБ., № 336 /XI/. 2010 /дам ишлэв/

Legislation

- Williams, Bernard (1993) *Morality: An Introduction to Ethics*. Cambridge University
- Rosen, Frederick (2003). *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. Routledge.
- Бентам И. Введение в основание нравственности и законодательства. М., 1998
- Вольф Р. О философии. М., 1996.
- Милль Дж. С. Утилитарианизм. О свободе: 3-е изд. СПб., 1900
- Д.С.Милль Утилитарианизм. Перевод с английского А.Н.Неведомского. СПб., 1866-1869
- Этика. Энциклопедический словарь. М., 2001